

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann og Christian Stenz

INDHOLD:

Peter Hiort Lorenzens skab i Haderslev museum
Peter Kr. Iversen: Harres i Brede sogn
J. Raben: Fra Havnbjerg sogn
Om Frederik VII

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

GRAM

KOLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

AKTIESELSKABET

SKARREHAGE MOLERVÆRK

Nykøbing Mors

Thisted

Uldspinderi & Tæppefabrik A/S

Thisted

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

KURANSTALLEN
IB KRISTIANSEN
KULLÆGE
Gl. Skovridergaard
AABEN HELE AARET
SILKEBORG FORLANG
PROSPEKT
TLF 513 513

„CIMBRIA“

Tømmerhandel A/S

Aabenraa

Trælast - Bygningsartikler

Støbegods

Tlf. 2006 - 2007 - 2008

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Graasten Bank A/S

Kontortid 9-12 & 2-4

Lørdag 9-1

GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.

Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

Peter Jessen

Manufaktur & Konfektion

Aabenraa

A/S Sønderjydsk

Frøtorsyning

Frøavl og Frøhandel.

AABENRAA

Haslev
Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellem-skole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

Frøcontoret

(for undersøgt Markfrø)

(Grundlagt 1887)

KOLDING

Leveringer under Statsfrøkon-
trollens selvvirkende Kontrol

Antager Frøavlere

Sønderjydsk
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S

HØJER

★

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

A
S **C. Andresen**

AABENRAA

Telefon 3333

Jern- og Staalforretning

HEJMDAL

Landsdelens Blad

A/S Dansk Kødekstrakt Co.

Aabenraa

Tlf. 2909

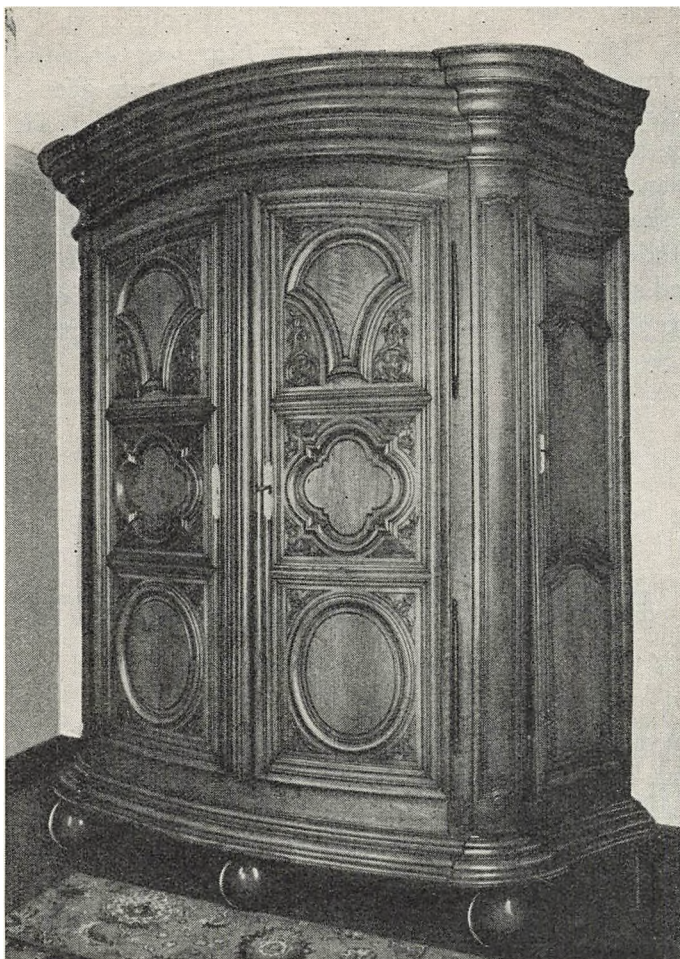
Støt

De sønderjydske Indsamlinger

Støt

Annoncørerne

PETER HIORT LORENZENS SKAB I HADERSLEV MUSEUM

Dette skab, der nylig er erhvervet af Haderslev Amts Museum, er et stort barokskab i nøddetræ, efter Nationalmuseets udtalelse af fransk arbejde, ca. 1750. Det er 2,90 m højt, 2,80 m bredt. Bagsiden er lige, men de skråt afskårne gesimser viser, at det er et hjørneskab og således anbragt danner den buede midterste del og de trekantede endeskabe tilsammen en buet forside. I midten er der foruden et inder-skab med to låger, foroven 4 hylder.

Skabet har i følge familietraditionen tilhørt politikeren Peter Hiort Lorenzen. Hans mor, Martha Hiort indførte det i sit ægteskab 1789 med kammerråd Thomas Lorenzen, og det er senere gået i arv, først til redaktør af Dannevirke senere stiftsskriver i Roskilde H. R. Hiort Lorenzen, senere til dennes søn og sønnesøn.

Hvordan Martha Hiorts far, rådmand i Haderslev Peter Hiort, har fået fat i skabet, vides ikke. Nogen håndværkersignatur eller noget ejermærke findes ikke. På forskellige vanskeligt tilgængelige steder i skabet er med sort farve malet: L N = 81, L N. 82, L N = 87 og No. 112 L. Der synes ikke at kunne gives nogen sikker forklaring på, hvad disse numre betyder.

En bid vestslesvigsk landsbyhistorie

HARRES I BREDE SOGN

AF PETER KR. IVERSEN

Harres var i ældre tid delt mellem de kongerigske enklaver og Sønderjylland. Den kongerigske del omfattede ved afståelsen til Tyskland efter den ulykkelige krig i 1864 9 gårde og 7 huse, medens den slesvigske del, der hørte ind under Svanstrup fogderi i Løgumkloster amt, omfattede 5 gårde, 1 hus og 1 biskole. Den kongerigske del hørte ind under Trøjborg og var i almindelighed undergivet kongerigsk lovgivning og administration. I kirkelig henseende og herunder medindbefattet skole- og fattigvæsen var de trøjborgske bønder dog undergivet slesvigsk styre, medens omvendt de slesvigske bønder i civile og kriminelle sager var tingpligtige til Lø herredsting. Omend disse blandede jurisdiktionsforhold kunne give anledning til uenighed og kiv i det lille landsbysamfund — thi hvad der var ret og lovligt for den ene, kunne være ulovligt for naboen — synes bønderne i Harres dog i det hele og store at være kommet nogenlunde ud af det med hinanden, når bortses fra udskiftningstiden, da der som andetsteds nævnt var visse rivninger mellem de trøjborgske og de løgumklosterske undersåtter.

Når en fæster overtog en gård fik han udstedt et fæstebrev på den, hvori hans forpligtelser overfor herskab eller konge, alt eftersom han var trøjborgsk eller løgumklostersk undersåt, strengt indskærpedes

ham. 11. 12. 1685 fæster Peter Nissen således en $\frac{1}{2}$ trøjborgsk gård på livstid på betingelse af, at han driver gården ordentligt og holder bygningerne i god stand. Han skal årligt og i rette tid betale landgilde og tjenestepenge, samt al anden pligt og herlighed, som tilkommer Trøjborg og skal vise herskabet og dets fuldmægtig tilbørlig lydighed, såfremt han ikke vil have sit fæste forbrudt. Alle fæstebreve er i det hele og store skrevet over samme formel, og også for de trøjborgskes vedkommende indtil ca. 1740 skrevet på tysk.

De ældste oplysninger vedrørende de trøjborgske bønders landgilde stammer fra en jordebog 1577, ifølge hvilken de to Harresbønder Jens Hansen og Jens Persen tilsammen af en helgård må betale $\frac{1}{2}$ tønde smør (eller 8 daler), 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 ørte havre, 2 daler gæsteripenge, 1 svin (eller 1 daler), 1 fodernød (eller 1 gylden), foruden nogle mindre landgildespecies, der hver androg nogle skilling. Som det ses var en del af de naturale afgifter allerede på dette tidspunkt afløst, og det samme er 1607 tilfældet med løgumkloslørbøndernes afgifter, men kornydelseerne synes dog stadigvæk på dette tidspunkt at være blevet betalt in natura. Set med vore dages øjne kan disse ydelser synes temmelig små, men i forhold til landbrugets produktionskapacitet i hine fjerne tider (herom senere) var de nævnte landgildeydelse en ikke ringe byrde, og hertil kom så hoveriet. At hoveriet i sidste halvdel af det 16. århundrede var tyngende for Trøjborgbønderne foreligger der ikke få oplysninger om. I Sønderjydsk Maanedsskrift 1945 er der fortalt om Ballumbøndernes kamp for at slippe for det forhadte hoveri, og i Sønderjydske Aarbøger 1895 beretter pastor M. H. Nielsen også om Trøjborgbøndernes hoveriydelser. Som det fremgår af en hoverikontrakt, der må være affattet kort før 1600, var allerede på dette tidspunkt en del af hoveriet afløst, idet der af hvert bol (gård) skal betales 8 rdlr. i frihedspenge eller tjenestepenge. De bestemmelser vedrørende hoveriet, der var fastsat i den nævnte kontrakt, gjaldt i det hele og store indtil slutningen af det 18. århundrede. I en frihedskontrakt fra 1656 er Nørreherredsbøndernes hoveri for en helgård specificeret således: $\frac{1}{2}$ ægt (kørsel) til Stenderup å (eller 1 rdlr. 2 mk.), 1 ægt til Flensborg, Husum, Aabenraa, Ribe eller Skodborg (1 rdlr. 2 mk.), 1 kort ægt til Tønder eller Højer 3 mk.), flytte og føre herskabet med dets folk indenfor herredet (3 mk.), klappe til jagt 2 mk. 4 sk.), arbejde ved bygningerne på Trøjborg (4 rdlr.), hegningsarbejde i 4 dage (3 mk.), levering af 5 læs tørv (1 rdlr. 2mk.), grøfte ved herskabets enge (1 mk. 8 sk.), arbejde på Drengstedgård (3 rdlr.), gøde $\frac{1}{4}$ demat til byg (1 rdlr.), pløje $\frac{1}{4}$

demat 2 gange og så $\frac{1}{4}$ demat (1 rdlr. 1 mk.), pløje og tilså $\frac{1}{2}$ demat med rug (1 rdlr.), forette 12 dages håndarbejde (1 rdlr. 3 mk.) samt rense $\frac{1}{2}$ rode af graven ved Trøjborg (1 rdlr.). De i parentes nævnte summer angiver, hvor meget der måtte betales, såfremt en eller anden af bønderne et år blev frifundet for at udføre vedkommende arbejde eller kørsel. Sammenregnes afløsningssummerne og lægges hertil de 8 rdlr. frihedspenge, får man en samlet sum på ca. 30 rdlr. — altså en meget betydelig sum efter datidens forhold, og så var Trøjborgbønderne endda meget gunstigt stillet i sammenligning med de livegne bønder i de østslesvigske godsdistrikter. Hvornår hoveriet til Trøjborg hører helt op for Harresbønderne er ikke rigtig klart, men så vidt det kan ses, forsvinder de sidste rester af hoveriet først en gang i det 19. århundrede. Også Løgumklosterbønderne har ved siden af landgilden måttet yde hoveri, men for deres vedkommende er der allerede tidligt sket en mere omfattende afløsning end for Trøjborgbøndernes vedkommende, uden at de af den grund er kommet til svare tilsvarende højere frihedspenge.

Men ved siden af landgilden og hoveriet (eller frihedspengene) skulle der til kirken ydes tiende og til kongen skulle Trøjborgbønderne yde hartkornskatterne, medens Løgumklosterbønderne skulle yde plovskat eller kontribution til den gottorpske hertug.

Vant til store tal, som vi er det i vore dage, vil de nævnte afgifter måske ikke synes afskrækkende, men set på baggrund af indtjeningsmulighederne og prisniveauet i ældre tid må de siges at have været tyngende. I de fra begyndelsen af det 18. århundrede opbevarede to store jordebøger (1704 og 1723) for Løgumkloster amt, der beror henholdsvis i rigsarkivet og landsarkivet i Aabenraa, gives et udmærket billede af, hvorledes man har drevet landbrug i Harres på denne tid, og hvor store muligheder, der var for bønderne til at tjene til livets opretholdelse og til betaling af skatter og afgifter.

Bymarken i Harres var i begyndelsen af det 18. århundrede delt i 6 vange eller kobler, hvoraf de 4 lå i Søndermarken og de to i Nørremarken. Af disse vange var de tre under plov, medens de øvrige tre lå ud til græsning. Når en vang pløjedes op, blev kun en del af den gødet og tilsået med byg, resten tilsåedes med boghvede og blev først gødet om efteråret. De to følgende år såedes der rug — 1. år myntrug, 2. år 2.-kærvs rug. Da man jo ikke kendte til kunstgødning, og da jorderne som regel var stærkt kalktrængende, var udbyttet også derefter. 1704 angives udbyttet i Harres for myntrug i gode år at være 5 fold, i middelår 3 fold og i dårlige år 2 fold; for 2. kærvsrugen var

udbyttet endnu mindre. Også byggen og boghveden svinger efter angivelserne omkring 3 fold. 1723 er afgrøderne i Harres bedømt noget mere optimistisk, idet foldudbyttet da er angivet at være omkring 4 for rugs og bygs vedkommende, men jorden skulle efter hvad der oplyses i jordebogen da også være godt gødet. For boghvedens vedkommende er intet foldudbytte angivet i 1723, da høsten for denne afgrødes vedkommende var så stærkt svingende, at ingen bestemte tal kunne angives

I forhold til vore dages landbrug var udsæden pr. gård i Harres i fællesskabets tid meget lille. Af den vigtigste kornsort rugen såedes der ca. 4 tdr. på en halvgård, der var den almindelige ejendomsstørrelse; af byg såedes der ca. 2 tdr., af boghvede ca. 4 skpr. og på de fleste gårde såedes der også noget havre, der anvendtes til hestefoder. I middelår kunne der altså på en halvgård høstes ca. 16 tdr. rug, og når derfra trækkes de fire tdr. til såsæd, var der 12 tdr. tilbage, som kunne fortæres i husholdningen. Så vidt det kan ses af jordebogen 1704 har byghøsten endda ikke altid været tilskrækkelig til eget forbrug, og man har da måttet købe andetsteds.

Forholdsvis meget vigtigere end i vore dage for landbrugets økonomi var engene, idet højbærgningen betingede kreaturholdets størrelse. For en halvgård lå højbærgningen i begyndelsen af det 18. århundrede omkring 20—25 læs, hvilket sammen med halmen udgjorde vinterfoderet for en besætning på 4 heste, 6 køer, 10 andre kreaturer (hvorimellem kunne være nogle fedestue), samt 8 får. Af svin holdtes der et par stykker ved hver gård, og som regel havde man også et par bistader.

Man vil af ovenstående forstå, at der ikke kunne blive råd til megen ekstravagance, og dog har forholdene i Harres i sammenligning med livegenskabets egne været gode. Men slemt nok kunne det være for bønderne i de dårlige tider i de første årtier af det 18. århundrede, og når så dertil i 1740'erne og 60'erne kom den frygtelige kvægpest, der bortrev mange besætninger fuldstændigt, har det ikke altid været lige let for de Harres bønder at svare enhver sit. Der kom imidlertid bedre tider igen; priserne begyndte ved midten af det 18. århundrede at stige kendeligt og forudsætningen for de store reformer inden for landbruget i de sidste årtier af det 18. århundrede var hermed til stede.

Der er ingen landsbyvedtægt opbevaret for Harres, men livet har her sikkert formet sig på ganske samme måde som i andre landsbyer på den slesvigske vestkyst. Fællesskabet satte her som andetsteds ved dets bestemmelser om hver bondes pligter og rettigheder

en grænse for den enkeltes initiativ og foretagsomhed, men gav på den anden side den store flok en vis tryghedsfølelse i tilværelsen. Bønderne havde også i Harres deres grande d. v. s. bystævne, hvortil de indkaldtes, når en eller anden sag af vigtighed skulle drøftes. Indvarslingen til grandet foretoges af de årligt skiftende „embedsmænd“, der i Harres, så vidt vides, kaldtes oldermænd og indvarslingen skete på den måde, at den ældste af oldermændene lod en såkaldt grandestok eller tingvol sende rundt til bønderne. Stokken gik fra hus til hus, og når den havde nået sidste mand, medførte han den til grandestævnet og overleverede den til oldermændene igen. Sker det, at en af bønderne undlader at sende grandestokken videre, må den formastelige erlægge en bøde herfor, og det samme må den, der uden gyldig grund udebliver fra stævnet. På grandet skulle der herske ro og orden og øvede nogen kiv og trætte, måtte også han af med en bøde, der i Harres som andre steder vel ofte har været en tønde øl.

På grandet blev der truffet bestemmelser om, hvornår man måtte begynde at pløje og så, høste og køre korn hjem, og ikke nok med at de forskellige arbejder skulle påbegyndes samtidigt, men de skulle også afsluttes på en og samme dag, og sker det, at en driftig mand skynder sig mere end sine mere langsommelige naboer, idømmes han bøder herfor. Det var bagstræbet, der førte de store ord i fællesskabets tid. På Harres grandet bestemtes endvidere, som det fremgår af Løgumkloster jordebogen 1704, hvor mange kreaturer hver især måtte græsse på de fælles græsgange og tøjre i de hvilende vange. Der blev også sluttet akkord med byhyrden, markmanden, angående hans løn og arbejde. Efter udskiftningen indskrænkedes grandets myndighedsområde meget betydeligt.

Medens man vel kan gå ud fra, at de almindelige grander i fællesskabets tid har formet sig som almindelige forhandlingsmøder og ofte under åben himmel, er man en gang om året — mortensdag — samledes under mere festlige former, og ved denne lejlighed er de i årets løb idømte ølbøder blevet betalt og fortæret på stedet. Dette martinsgrande har man trofast holdt fast ved fremad i tiden, og i „Hejmdal“ 15. 11. 1904 kan man læse vedrørende dette grande, at efter at de officielle forretninger var blevet drøftet i skolen, samledes grandemændene og deres koner til fælles kaffegilde i en af gårdene. Efter kaffebordet spillede mændene kort, indtil aftensbordet blev dækket — efter gammel skik med kogt skinke, hvidkål og kartofler. Til slut blev der nydt våde varer, og stemningen blev da ofte ret munter.

I forhold til de omliggende sogne og byer var man på et ret tidligt tidspunkt begyndt på en partiel udskiftning i Harres. Der foreligger oplysninger om, at allerede inden 1758 har besidderne af de tre vestre gårde i Harres fået deres eng udskilt fra Østerbyen, men de er ikke helt tilfredse hermed og beslutter derfor 1758 at skifte disse engarealer mellem sig indbyrdes „på det enhver kan få sit for sig selv og sig deraf benytte, som han bedst ved og kan“. Engene er først blevet delt i tre lige store lodder, hvoraf der årligt kunne bjærges 90 læs hø, og der efter blev der trukket lod om de enkelte stykker. Kancellirådinde Clausen fik en part, Jens Winther og Thomas Lydichsen i fællesskab en part og Laust Møller og Hans Nansen i fællesskab den sidste andel.

Men dette var kun begyndelsen. 1774 tager man fat på den betydelig større opgave at udskifte agerjorden. Af et dokument fra 8. 10. 1774 fremgår, at gårdmændene i Harres efter gårdsparter skal besidde lige meget jord, dog således at tre halvgårde har 13 agre, medens de øvrige halvgårde kun har 12 agre og dette måtte der tages hensyn til ved udskiftningen. Man allierede sig derefter med landmåleren H. Clementsen, der foretog en opmåling og fordeling af landerierne — som han selv skriver med al mulig flid og uden nogen partiskhed og tildeler derefter hver af bønderne det i det følgende skema nævnte areal:

1. Herredsskriver Himmark	35 demat
2. Jørgen Thyssen	36 demat
3. Hans Petersen	34 demat
4. Anders Nielsen	36 demat
5. Anders Christensen	34 demat
6. Peder Beyer	40 demat
7. Anders Outzen	40 demat
8. Niels Wodder	36 demat
9. Christen Paulsen	31 demat
10. Niels Schack	66 demat
11. Hans Winther	35 demat
12. Thomas Lydichsen	35 demat
13. Laust Müller	38 demat
14. Hans Nansen	38 demat

Alle var dog ikke tilfredse med denne udskiftning, og 1776 klager Laust Møller og Hans Nansen, der var sat højest i hartkorn, til herskabet på Trøjborg over, at udskiftningen var foretaget efter gårdsparter og ikke efter hartkorn, og anmoder om at der må blive fore-

taget en omvurdering af hartkornet, således at skattebyrden bliver mere ligeligt fordelt. Som et andet eksempel på, at man ikke var helt tilfreds med den engang truffe ordning kan anføres, at 1782 stiller Peter Beyer og øvrige interessenter af Østerbyen forslag om enten at lade de såkaldte Tvedagre blive brugt i fællesskab eller at lade dem lovlig skifte mellem hver gård. Denne jord var i forvejen udskiftet, og en række andre bønder protesterer derfor imod en ny opmåling og udskiftning. Man er først på dette tidspunkt ved at opkaste grøfter og foretage andre hegnsarbejder. Peter Beyer og hans medinteressenter får imidlertid deres vilje sat igennem, og 1787 foretages en ny opmåling og udskiftning af Tvedagrene ved A. N. Outzen fra Lovrup.

Også med den senere herredsfoged Peder Thyhsen Himmærk er der nogen uenighed angående udskiftningen. Denne havde nemlig 1779 fået sin halvgårds part af fælleden udskiftet, og havde herved fået al eller i hvert fald hovedparten af sin jord samlet øst for byen. De øvrige bønder, såvel de trøjborgske som de lögumklosterske fortryder dog bagefter, at de er gået med til denne ordning og klager 1780 til den slesvig-holstenske landkommission over den sluttede overenskomst. Bønderne skildrer Himmærk som en mand med meget store overtalelsesevner og siger rent ud, at de har ladet sig tage ved næsen af ham. De anmoder derfor om, at den sluttede overenskomst må blive erklæret for ugyldig og omstødt, men dette vil landkommissionen dog ikke gå med til, og den truffe ordning bliver stående ved magt.

Af øvrige data vedrørende udskiftningen i Harres kan nævnes, at 1786 udskiftedes Apterp Made og Jappes Hem, der oprindelig var hovedgårdsmark, som bønderne 1772 havde købt af herskabet, og ved samme lejlighed er de sikkert sluppet for en betydelig del af hoveriet. 1792 udskiftes og deles Gaden og en måned efter 6. 6. 1792 kommer der en ordre underskrevet både af husfoged Lucas i Lögumkloster og Bendix Holst på Trøjborg, som bliver højtideligt oplæst på grandestævnet, om at bønderne må se snarest at få de jorder, der endnu er under fællesskab opmålt og udskiftede. Det drejer sig dog kun om Vesterfælled og Klemherse, samt noget hede, der derefter i de følgende år opmåles og skiftes af landmåler Outzen i Lovrup. Først 1798 er man færdig

Udskiftningen medfører, at der kommer delvis nye veje, således til Trøjborg og Randerup.

Også fire husmænd eller kådnere fik ved udskiftningen i 1792 tildelt noget jord, nemlig hver 2—3 demat på heden.

Lige så lidt som i andre vestslesvigske byer var udskiftningen dog gennemført tilfredsstillende i Harres, idet en udflytning af gårdene som de fleste steder i kongeriget og på den slesvigske østkyst ikke fandt sted samtidig. På et meget tidligt tidspunkt var Harresbønderne klar over det uheldige ved den på denne måde gennemførte udskiftning, og en del af bønderne ansøger derfor 1804 herskabet på Trøjborg om tilladelse til ombytning og sammenlægning af deres mange engparceller, og også fra 1811 foreligger der vidnesbyrd om at man har tilstræbt en bedre fordeling af engene, men det var dog først efter Genforeningen at man fik gennemført en tilfredsstillende jordfordeling i Harres.

Også en anden begivenhed, som fortjener at nævnes, fandt sted omtrent samtidig med udskiftningen, nemlig overgangen til selveje. Fra gammel tid havde der i Harres været to selvejere, om hvis kamp sammen med de øvrige selvejerbønder i Lø herred for at bevare deres ejendomme som selveje interesserede kan læse i Sønderjydske Aarbøger 1895. Resten af bønderne var fæstere, men såvel for de trøjborgske som for de lögumklosterske bønders vedkommende betød dette dog ikke en synderlig mere ugunstig stilling i økonomisk henseende. Ganske vist havde de formelt gårdene i fæste på livstid, men som regel gik gårdene i arv. I modsætning til visse andre egne i kongeriget og Sønderjylland ejede fæsterne også selv bygningerne, hvad jo i ikke ringe grad medvirkede til en overdragelse af fæstet inden for familien. Hovedparten af Trøjborgbønderne fik skøde på deres gårde i 1770'erne og på lidt forskellige betingelser, idet en del af dem køber sig fuldstændig fri for landgilde, ægt og arbejde, medens andre får deres frihedspenge og landgilde stærkt reduceret (til henholdsvis 3 rdlr. 2 mk. og 9 rdlr. pr. halvgaard) og slipper for fremtiden for gangdage, men skal yde en fjerdedel af en fæstebondes ægter og kørsler.

Det fuldstændige frikøb fra Trøjborg finder derefter sted omkring midten af det 19. århundrede, og noget senere bliver også de lögumklosterske gårde frikøbte.

FRA HAVNBJERG SOGN

VED J. RABEN

Gaardejer Mathiesen, en tidligere Ejer af Gaarden Tangsholm ved Nordborg, har i 1884 optegnet en Del Personalhistorie fra de forskellige Gaarde i Havnbjerg Sogn. Desuden fortæller han om forskellige Tildragelser i Sognet gennem Tiderne.

Optegnelser, der er bleven overladt til Museet paa Sønderborg Slot, er nu givet videre til Landsarkivet i Aabenraa. Der følger her et lille Uddrag af Bogen.

*

Havnbjerg Mølle opførtes første Gang som Stubmølle 1612, som ses udskaaren paa en gammel Bjælke. Den skal være opført af Hertug Hans d. y. af Sønderborg.

1776, den 10. Oktober, fløj Møllen om i en stærk Storm.

En Vandmølle laa før 1612 nede i Skoven.

I Januar 1616 døde Thomas Petersen af Havnbjerg 106 gammel, han maa altsaa have været født 1510 og har oplevet Kong Hans' Tid. Han har kunnet fortælle sine samtidige om Christian den Anden, der blev ført til sit Fængsel paa Sønderborg Slot.

1625 rasede Pesten i Sognet. Der døde 46 Mennesker i Lavensby og 12 i Lunden. Mange døde i Nordborg, Holm og Pøl.

Peter Thomsen i Havnbjerg fra Bol Nr. 4 blev døbt 1639 og døde 1729. Han havde oplevet store Begivenheder: de 4 Krige Danmark førte mod Sverige 1643—45, 1657—60, 1675—79 og 1709—20. Dog var der kun i den anden Krig Fjender paa Als. Han var Vidner til den ældre hertugelige nordborgske Linies Konkurs i 1669 og at Nordborg Amt kom under Kongen fra 1669—1676. Aar 1676 kom Nordborg Amt atter til den yngre Nordborgske Linie af det Plønske Hus. —

Flere store Ildebrande fandt Sted paa Als i hans Tid. Nordborg Præstegaard brændte 1644, Svenstrup Præstegaard 1654, Havnbjerg Præstegaard den 28. juni 1681, Nordborg Slot 1665, Sønderborg 1666, Sønderborg Ladegaard 1669 og Hjortspring 1718.

I Aaret 1657 blev der i løbet af kort tid brændt tre Mennesker i Havnbjerg for Hekseri; ligesom der i Tiden fra 1621—1660 blev brændt henved en halv Snes Mennesker i Pøl og Holm.

Den 10. Juli 1657 blev Peter Bertelsen Svarre i Lavensby, den 14. Juli Bolsmand og Synsmand Christen Hansen i Lavensby brændt for Trolddom. Samme dag blev Anna Hjulmands Lig kasted i Ilden. Hun var død i Fængslet paa Nordborg uden at have modtaget Sakramentet, i en Alder mellem 70 og 80 Aar. Der siges at hun ikke var kasted i Fængsel for Trolddoms Skyld, men da Liget fik denne Medfart, ligger det nær at slutte, at hun har været indviklet i samme Sag. —

Samme Dag faldt Mathias Klausen fra Havnbjerg ned fra et Læs Hø ved Hestehaveled i Søndermarken; han brækkede sin Hals og var død paa Stedet. Han var 80 Aar gammel og Folk har vist atter faaet travlt og ment, at den onde Aand nu atter drev sit Spil ved en eller anden Heks, thi de Mennesker giver man jo Skylden for enhver Ulykke der skete.

Nævnte Peter Bertelsen Svarre skal have boet paa Skomager Kiebitz Sted i Lavensby og Synsmanden Christen Hansen paa Bol Nr. 1. Retterstedet var henne ved Fægteborg, Galgehøjen i Niels Hansens Mark til venstre og de „Brænde-Agre“ i Husfoged Riegels og Hjulmandens Mark til højre for Landevejen.

1659—1677 nævnes Smeden Christen Kallesen paa Smedestedet i Brandsbøl. Han havde tre Brødre: Henrik, Smed i Havnbjerg, Hans, der var Degn, Smed og Skrædder paa Drejø og Rasmus, der sad som Degn, Smed og Tingskriver paa Lyø.

Paa Johan Klyhns Bol (Bol Nr. 7) i Lavensby boede en gammel Kone, Ellen Jørgens, født 1575. Hun døde 1665, den Dag, da Nordborg Slot brændte. Om hende fortæller Præsten (Anders Bejerholm, 1647—1675) i sin Ligprædiken: „Hun havde været med til at bære Sten og Kalk til Nordborgs faste Bygning. Hun sagde forud at Nordborg skulde brænde, da hun laa paa Sottesengen, samme aften, da hun var blevet berettet om Morgenen den 14. Marts 1665. Den jammerlige og sorgelige Ild gik an Kl. 7 om Aften. Det brændte 7 Timer inden Slottet faldt og der var bygget paa det i syv Aar. Ak, Gud være os naadig!“ Slottet blev meget ramponeret i 1658 i den svenske Krig, da det blev beskudt af de Allierede der tvang Svenskerne til at overgive det. Det maa atter være blevet sat i Stand. Men den Gang har den gamle Kone dog vist næppe været med til at slæbe Sten og Kalk. Det maa snarere have været i hendes Ungdom, da Hertug Hans d. Y. levede, thi han

skal i sin Tid have bygget paa Slottet. Han har jo ogsaa oprettet Lade-
gaarden, i hvert Fald betydelig forstørret dens Areal, da han lod 5 Bol
i Byen Tundtoft nedbryde og dens Jorder lægge under Ladegaarden.

Clemens Pedersen (residerende Kapellan i Havnbjerg, 1658—1685)
skrifer. „Den 18. December 1680 lod sig se den store og forfærdelige
Stjerne (som dog kun liden i sig selv) med det meget lange og store
Riis.

Den 23. December 1680 lod sig her hos os først se den meget store
Komet, stod i Sydvest og skød sine lange Straaler i Nordøst.

Lauritz Lauritzen, født 1774, var Inderste i Brandsbøl. Han havde
en Baad og satte Karle over til Arnkil, naar de vilde paa Krybskytteri.
1774 havde han sat nogle Karle fra Havnbjerg og Elsmark over, de
blev nappet, men slap med en Bøde. 1775 stjal Lauritz en Hoppe fra
Kirsten Petersen (Bol Nr. 7) og rejste bort med den, men man fik fat
paa ham og han blev indsat i Taarnet paa Nordborg sammen med en
Tyv fra Sønderherred. Samme Aar blev ogsaa nogle Tyvekvinder og
Karle fra Nordborg sat fast, foruden Bolsmand Hans Tønnesen fra
Mels, der havde stjaalet Ænder, Mel m. m. og et Svin i Helved. De
kom alle i Tugthuset, og for deres Arrest maatte hver Bolsmand i Nør-
herred betale 2 Rdler 2 M., og hver Kaadner 4 M. Hvor Lauritz senere
blev af, vides ikke.

Jens Nielsen, Søn fra Bolet Nr. 11 i Brandsbøl, født 1611, blev 1655
gift med Maren Nielsdatter i Brandsbøl. — 1658 den 1. Marts blev
Maren Jenses begravet, 56 Aar gammel. Hun var blevet mishandlet og
dræbt ved et Bøsseskud, rimeligvis af en Soldat, da det skete i Kri-
gens Tid.

Nis Thomsen paa Bolet Nr. 14 blev 1742 gift anden Gang med Ellen
Christiansdatter af Lavensby. Nis døde 1743 ved en ulykkelig Hæn-
delse og Ellen der nu sad som Enke paa Gaarden lod sig besvangre af
en Karl Lauritz Lauritzen fra Holm, der tjente hos Kapellan Brandt i
Lavensby.

Hun fødte i Døgmaal, aflivede sit Foster og nedgrov det i „Smede-
maj“ mellem Lavensby og Fægteborg, hvorfor det altid spøger paa
dette Sted. Hendes Forbrydelse blev imidlertid opdaget og Ellen blev
dømt til Døden. Den 22. August 1748 blev hun halshugget paa Retter-
stedet ved Fægteborg. Liget blev dog begravet paa Kirkegaarden tæt
inden for Laagen, hvor siden den meget høje Abild stod.

Kirkebogen beretter: „1748 den 22. August blev en Enke af Lavensby ved Navn Ellen Nisses efter overgangen Dom af Retten med Sværdet henrettet paa Lavensby Mark ved Fægteborg, for det ved egen Bekendelse begangne Drab paa hendes eget barn i Fødslen. Samme Kvinde gik med temmelig Frimodighed til hendes Død, og hendes Legeme med Hoved blev begravet paa Hagenberg Kirkegaard“.

„1757 den 6. juli var det hele Sogn til Sønderborg efter det nye Klokkhus og den 7. Juli blev den vestlige Side rejst“. —

Tømret maa have været gjort færdigt til Rejsning i Sønderborg, eftersom den vestlige Side kunde rejses Dagen efter.

Da Kirketaarnet i 1857 var færdigt og Kirkeklokkerne der anbragt, blev det gamle Klokkhus brudt ned. Kirketaarnet blev indviet den 5. November samme Aar.

Den nuværende Præstegaard opførtes 1812.

1758 den 27. juni begyndte man at anlægge og gruse Kirkestien fra Etmark til Elsmark Kirkegårdsport ved Havnbjerg Kirke. Stien brugtes ogsaa af Folk fra Lunden som Kirkesti.

Christian Andresen, Arving til Bolet Nr. 4 i Brandsbøl, født 1764, stod 1783 som Soldat ved Landmilitsen. Han var en Gang i Kirke; den Gang var det Skik og Brug, at alle ugifte, hvor gamle de end var, skulde træde ud paa Gangen til Katekisation. Chr. Andresen blev siddende. Præsten bød ham træde ud, men han vægrede sig. Efter Fortælling skal Pastor Nyland være traadt ind i Stolen, og vilde trække ham ud, men han vilde ikke lystre. Som Straf for denne Trods og Ulydighed formente P. Nyland ham at gaa til Herrens Bord, indtil han forandrede sin Trods til det bedre.

Chr. Andresen forblev ugift og overlod Bolet til sin Søster Maren, og blev paa Bolet indtil sin Død 1837, 73 Aar gammel.

Maren havde tjent i Præstegaarden som Kokkepige, hvor hun blev besvangret af Præstens Søn Hans. Præsten vilde gerne have sin Søn anbragt paa Bolet, men Chr. Andresen sagde: Bolet kan Søster godt faa, men Præstens Hans faar det aldrig! Maren blev gift med Simon Dam fra Ravnsdam.

Den 31. August 1769 var Bolsmand Christen Dominicussen færdig med Høsten og kørt det sidste Læs ind. Det blev staaende uafløst i Porten. Om Natten henimod Kl. 3 kom et heftigt Tordenvejr og Lynet slog ned i Gaarden. I et Nu stod alt i Flamme. Hele Gaarden med den nye Avl, 2 Føl, Kalve og Grise samt det meste af Indboet brændte. Af Stuehuset blev kun Ydermurene staaende.

Ao. 1786 den 1. Marts blev Bolsmand C. Mathisen i Lunden begravet, 42 Aar gammel. Han hentede sin Død i Kongens Skov, hvor et Træ ved sit Fald afslog ham det højre Fodblad, hvilket siden uagtet alle Midler, endte hans Dage paa Augustenborg. Rimeligvis er Blodet fraløbet ham og har svækket hans Kræfter. Ulykken traf ham om Morgen den 24. Februar i Naldmose, da man var i Færd med at rydde denne Skov, og han havde købt en af de største Ege. Foden blev ikke slaet helt af, men hængte løs ved Benet. Man fik ham straks læsset paa en Vogn og indsvøbt i en Del Lagener, at han ikke skulde forbløde og at der ikke gik Kulde i Foden, da der den Dag var en bidende Kulde og stærk Frost. Da der den Gang ingen Læge var paa Nordborg, efter at gamle Kønig var død, kørtes Mathisen til Augustenborg, hvor han blev behandlet paa Hospitalet og hvor der fandtes to duelige Læger, Dr. Rosche og Dr. Heisler. Man kunde spore Vognen hele Vejen, saa stærkt var Blødtabet. Kun et Øjeblik holdt man ved Ketting Kro, for at styrke den stakkels Mand, der var helt afkræftet. Da Herskabet paa Augustenborg fik det at vide, sendte de et og andet til at vederkvæge ham. Alligevel gik der Koldbrand i Foden, der gjorde Ende paa hans Liv og den følgende Dag døde han. Han blev kørt til sit Hjem i den Augustenborgske Ligvogn. Han var en sjælden brav, god og from Mand“.

1818 skulde man i Foraaret paa Grund af stærk Regn stjæle sig til at taa en Smule Korn saæt. Den sidste Byg blev ikke saæt før sidst i Mai eller først i Juni.

1819 kom Høsten meget tidlig i Juli Maaned, før Græshøsten var overstaet, der var kun lidt Hø, Kløver og al Slags Korn dette Aar, fordi det var en meget tør og hed Sommer uden Regn. Der var stor Vandmangel. Paa Øen Birkholm maatte de hente Vand fra Ærø.

Da Karlen Lauritz Møller tjente som Kusk hos Pastor Meier i Havnbjerg (1806—1834) kom han en Aften sent hjem med sin Herre. Idet han stod og spændte Hestene fra Vognen, løb der med et tvende store sorte Hunde med spidse Ører knurrende over Gaardpladsen og forsvandt kort efter om Ladehjørnet. Lauritz blev meget forskrækket herover, thi der fandtes ikke saadanne Hunde i hele Sognet. Der var ikke to Meninger om, at det var Spøgeri.

Andre Steder er det ogsaa galt, hvor der færdes spøgelsesagtige Dyreskikkelser, saaledes i Smedemai mellem Fægteborg og Lavensby, paa Vejen fra Havnbjerg til Oksbøl, hvor Vejen drejer af til Brandsbøl, paa Havnbjerg Kirkegaard og andre Steder i Sognet.

I Lavensby gik der i gamle Dage et hovedløs Føl. Det gjorde ingen Fortræd, hvis man ikke kom det for nær. En Karl fra Fægteborg slog en Aften efter det med en Stok, men det skulde han ikke have gjort. Føllet forfulgte ham lige ind til Fægteborg og hvert Øjeblik skubbede det Karlen i Grøften. Først da han bøjede ind til Gaarden, løb Føllet tilbage ad Lavensby til.

Et andet hovedløs Føl drev omkring ved Landevejen nede ved Almindingen ved Brandsbøl. Endskøndt det ingen Hoved havde, vil Folk have set, at det er løbet ned til Søen (Bundsøen) for at drikke ved Grøften.

Den 16. Juni 1818 døde Bolsmand Claus Christensen i Havnbjerg, 37 Aar gammel. Den Dag han blev begravet, var Pastor Meier upaselig, hvorfor Kapellanen i Nordborg, Jørgen Knudsen, forrettede Jordfæstelsen. Han blev til Middag i Præstegaarden.

Præstekonen, Fru Meier var forfærdelig sen og kunde aldrig blive færdig med noget. Præsten derimod var ilter og hastig som et Lyn. Han sad i Sofaen og underholdt sig med den fremmede Præst. Hver Gang Fru Meier kom ind i Stuen, spurgte Præsten: „Lise, bist du nicht bald fertig?“ — „Ja bald, lieber Meier!“ var hendes Svar. Klokken blev omtrent 4 og endnu blev Fruen ved sit „bald, bald, lieber Meier!“ —. Da Stegen endelig langt om længe kom ind paa Bordet, og Fruen rejste sig for at hente noget, hun havde glemt i Køkkenet, kunde den raske Meier ikke dylle sig længere, han greb Kniv og Gaffel og kylede dem efter hende paa Gulvet, han løb ud af Døren op paa sit Studereværelse og lod sig ikke mere se den Dag. Det var en lidt pinlig Scene for den Nordborg Kappelan. Straks efter Bordet rejste han sig og gik hen til Begravelsesselskabet, da han var godt bekendt med de fleste af Gæsterne.

Jes Hansen i Elsmark († 1872) var en Sommer meget plaget med Snoge i sit Hus, jo flere man slog ihjel, desto flere kom der til. En Dag kom en fremmed Rejsende og saa at det vrimlede overalt med disse hæslige Dyr og han spurgte Jes Hansen, om han vilde befries for denne Plage. Han vilde rense Huset og Omgivelsen for 6 Skilling. Jes Hansen slog til. Der fortælles at den fremmede Rejsende medtog en af Snogene, men de andre forsvandt og Jes Hansen blev befriet for denne Plage.

„I de slesvigske Krige var det en besværlig Tid, da Karle, Heste og Vogne tidt i Ugevis var med til Transport ved Armeen. Hø og

Halm etc. maatte leveres. I 1864 maatte ethvert Bol levere en Harve ti Dybbøl“.

Harverne blev lagt — med Tænderne opad — som et Bælte uden om Skanserne, for at besværliggøre et Stormløb mod dem. Paa Junots Fotografi af Sk. II (19. 4. 64) ser man en Del af disse Harver liggende foran Skansens Glacis.

OM FREDERIK VII

I de erindringer om Fred. d. VII, som findes i månedsskriftet s. 89 —91, står der s. 90: „Det kunde være interessant at vide, om det er andet end et sagn, at Fred. D. VII engang ved en lignende modtagelse skal have sagt: „Een ad gangen“, da en ko begyndte at brøle inde på marken“. I denne anledning gør pastor emer. *Popp*, Aabenraa os opmærksom på, at det ikke er et sagn, men fortælles af et øjenvidne, politikeren Orla Lehmann, der på det tidspunkt var amtmand i Vejle og som sådan fulgte kongen på sin rejse i Jylland i 1857.

Orla Lehmann fortæller om kongen: „Han gjorde lykke, følte sig som konge, som folkeven og som taler“. „Hans massive indfald og hans klangfulde røst og noget ensformige men altid disponible vel-talenhed forbausede“, Og det var som en illustration af kongens „mas-sive indfald“, at Lehmann tilføjede i en note: „Da ved et sogneskel en præst lige var kommet i ånde med en højtflyvende og højtlydende vel-komsttale, afbrødes han af en hosstående kos brøl. „Een ad gangen“, råbte kongen med en alvor, som sømmer sig for en allerhøjeste viljes-tilkendegivelse“.

På dette sted anfører Orla Lehmann også en udtalelse af Fred. d. VII, der viser, hvor usnobbet og koldblodigt kongen kunne omtale sig selv. Om kunsten at holde en tale sagde han: „Man skal ikke stå og glo på sine støvler, for så tror de, man er bange, men man skal hel-ler ikke se på tilhørerne, for så går man fra det når man får øje på en, som griner; derimod skal man se ud i luften, for så bliver man ikke forstyrret, og det ser rask ud.

N.

Graasten
Andelsslagteri

A-S FAXE KALKBRUD
Frederiksholmens Kanal 16   Telefon Central 9123
JORDBRUGSKALK
97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

H. C. Hansen
Trikotagefabrik

Ikast

Telefon 21

Jydsk Grundejerkreditforening
Herning

Udlaan ca. 300 mill. kr.
Reserver ca 14 mill. kr.

**Støt
vore
annoncører**

WINDFELD=HANSEN'S

Bomuldsspinderi

Aktieselskab

VEJLE

Annonceekspedition:

JERNBANEGADE 8 . TØNDER . TELEFON 2550